

IUS VALACHICUM ȘI DREPTUL LA SPERANȚĂ

ION FILIPCIUC

***Ius Valachicum* und das Recht auf Hoffnung**

(Zusammenfassung)*

So wie der Verfasser selbst bestätigt, wählte er den obigen Titel für seinen Beitrag, nachdem er ein Buch des polnischen Historikers Grzegorz Jawor gelesen hat. In seiner Forschungen hat der Historiker ein interessantes Thema gefunden: *ius valachicum*, d. h. „das wallachische Recht“. Später hat er darüber eine Habilitationsarbeit geschrieben: *Osady prawo wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu* (vorgetragen an der „Maria Curie-Skłodowska“-Universität in Lublin), die auch ins Rumänische übersetzt wurde.

Ius Valachicum war ein Recht der Kolonisten, Grundstücke zu bekommen und am Ort eine Siedlung (ein Dorf) zu gründen. In diesem Sinne ist das Buch ein wesentlicher Beitrag zur Kenntnis und zum Begreifen eines wichtigen sozialen Phänomens: die Einwanderung der Rumänen ausserhalb der Grenzen der mittelalterlichen Fürstentümer Moldau, Wallachei oder Siebenbürgen.

Schlüsselwörter und -ausdrücke: *ius Valachicum*, Bukowina, Moldau, Wallachei, Einwanderung, polnischer Historiker Grzegorz Jawor.

Metaforică sau doar pleonastă, formula de mai sus mi-a fost sugerată de o carte a istoricului polonez Grzegorz Jawor, despre care mă simt îndatorat să scriu câteva rânduri.

Născut în 14 martie 1960, în orașul Lublin, din partea răsăriteană a Poloniei, cu studii secundare și universitare în orașul natal, Grzegorz Jawor s-a preocupat de comunitățile rurale din spațiul rutean-polonez de la sfârșit de Ev Mediu și, în câțiva ani, a întocmit o teză de doctorat cu subiectul *Ludność chłopska i społeczności wiejski w województwie lubelskim w późnym średniowieczu (schyłek XVI – początek XVI wieku)* [Populația țărănească și comunitățile rurale din ținutul Lublin la sfârșit de Ev Mediu (sfârșit de secol XIV – început de secol XVI)], susținută în 1989 la Universitatea „Maria Curie-Skłodowska” din Lublin și publicată în același oraș, în 1991.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

Cum în cercetările sale a dat peste un subiect foarte interesant, pomenit în documentele medievale poloneze ca *ius valachicum*, prof. dr. Grzegorz Jawor a prezentat apoi (în anul 2000) o teză de abilitare *Osady prawo wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*, susținută la Universitatea „Maria Curie-Skłodowska” din Lublin și publicată patru ani mai târziu. Lucrarea, apărută cu sprijinul Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și al Institutului de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași, s-a tipărit recent și în limba română¹, inclusiv hărțile, și contribuie în mod substanțial la cunoașterea și înțelegerea unui fenomen social definitiv pentru bejenia românilor dincolo de granițele statelor medievale Moldova, Muntenia sau Transilvania.

Spațiul geografic care face subiectul studiului este Rutenia Roșie (*Russia Rubra* sau *Ruś Czerwona*), cuprinzând ținuturile Sanok, Przemyśl, Lwów, Halici și Chełm, formând voievodatul rutean, care se învecina la nord, nord-est cu Polesia și Volânia, la est cu voievodatul Cracoviei și al Sandomierzului, la vest cu Podolia, iar la sud, pe cumpăna apelor din Carpații nordici, cu Ungaria și Moldova².

În timp, cercetările prof. Grzegorz Jawor au avut în vedere intervalul dintre a doua jumătate a veacului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, când procesul de asimilare economică, juridică și etnică diminuează „dreptul valah” de care se bucuraseră coloniștii români, așezați îndeosebi în ținuturile împădurite, mlăștinoase, cu teren înțelenit și firav populate.

Documentația d-lui Grzegorz Jawor s-a desfășurat mai întâi peste istoriografia consacrată subiectului (despre care au scris și câțiva români – Ion Bogdan, Ioan Caragiani, M. P. Dan, Silviu Dragomir, Th. Holban, Ștefan Meteș, D. D. Mototolescu, Gr. Nandriș, Ion Nistor, Mara Pop –, apoi asupra actelor publicate în Polonia, dar nu numai, și, în sfârșit, în arhive (din Varșovia, Chełm, Lublin, Przemyśl, Cracovia, Lwow) cu manuscrise rămase încă inedite (cea mai mare parte în *limba latină!!!*), ceea ce alcătuiește o adevărată piramidă investigativă, demnă de înfățișat ca model pentru tinerii cercetători (și români!!!) care vor avea curajul să îmbrățișeze acest domeniu absolut... fabulos.

Cuprinsul cărții lui Grzegorz Jawor este bogat și incitant, mai cu seamă pentru cititorul român. După prefața istoricului ieșean Victor Spinei, *Ius Valachicum în prospectarea lui Grzegory Jawor*³, urmează un *Cuvânt-înainte*⁴ al autorului (cu precizări și mulțumiri de rigoare) și cele șase capitole: I. *Aspecte etnice ale migrației românilor pe teritoriul Regatului Polonez, în perioada cuprinsă între jumătatea secolului al XIV-lea și începuturile secolului al XVI-lea, pe fundalul țărilor învecinate* (p. 27); II. *Elemente ale vieții nomade și ale celei sedentare în istoria*

¹ Grzegorz Jawor, *Așezările de drept valah și locuitorii lor din Rutenia Roșie în Evul Mediu târziu*, traducere de Codruța Antonesei, prefață de Victor Spinei, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013.

² *Ibidem*, p. 9.

³ *Ibidem*, p. 9, cu versiune și în limba franceză la p. 14.

⁴ *Ibidem*, p. 1

colonizării românești (p. 55); III. *Cauze militare ale extinderii colonizării românești în perioada medievală* (p. 75); IV. *Aria teritorială și caracterul economic al colonizării românești în Rutenia Roșie, în secolul al XIV-lea și începuturile secolului al XV-lea* (p. 97); V. *Organizarea satelor de drept valah și funcționarea lor socială* (p. 151); VI. *Integrarea și asimilarea colonizării românești de către mediul local, la începutul secolului al XVI-lea* (p. 195) și *Încheiere* (p. 213).

Bibliografia, cu aproape 350 de studii editate (în limbile poloneză, germană, română, ucraineană) și numeroase manuscrise, poate descuraja la o repede ochire pe cercetătorul român, însă un rezumat în limba franceză⁵, un indice cu numele localităților pomenite în lucrare și cele 12 hărți cu ținuturile având așezări de „drept valah”⁶ limpezesc dimensiunea geografică a fenomenului social.

Față de studiile anterioare pe acest subiect – numeroase în istoriografia poloneză, dar mai puține în cea românească –, Grzegorz Jawor aduce o viziune holomerică asupra fenomenului investigat, întrucât instrumentul comparației se extinde și în alte spații (Slovacia, Cehia, Peninsula Balcanică) în care au pătruns coloniști români în Evul Mediu. Desfacerea obiectului cercetat în părțile constitutive spre a le afla și analiza cauzele, structura și consecințele social-juridice îi permit cercetătorului să infirme unele opinii exprimate anterior fără temei documentar.

Acribia documentară a studiului, ascunsă cu modestie în notele celor 867 de trimiteri infratext, culese cu font 10, provoacă invidia frățească și admirația colegială a multor istorici, poate că nu și a câte unuia, care, după formula „zece istorici în unul”, îndată ce foiletează un fond prăfuit de documente din podul unei primării cătunale sau colportează oarece informații arhicunoscute, se bate cu pumnul-n pieptul de aramă coșcovită că a descoperit mărghica urgisitei găini din povestea lui Ion Creangă.

Un prim exemplu de *ius Valachicum* împământenit în Polonia este ilustrat de „druzina” cu care se așează frații maramureșeni Drag și Sas, după descinderea lui Bogdan de Cuhea în Moldova, adică după anii 1345, urmașii legendarului Dragoș primind din partea regelui polon pământ, mai multe sate și chiar titluri nobiliare⁷.

Dreptul valah a fost stipulat cât se poate de limpede prin zapisul cu care Wladislaw Oppeln răsplătește, în decembrie 1377, pe Lodomir Valahul „care ne-a slujit credincios și încă ne va sluji”, căruia suveranul îi dăruia Câmpul lui Hodle (astăzi Halde Szklarskie, în ținutul Sanok) „cu pădurile, dumbrăvile și cîmpia ce este acolo, acea pustie cnezească, ca să facă sat după «dreptul valah» și l-am dat lui în veci și copiilor lui cu toate înconjurimile și cu toate hotarele, ce din veci le are acea

⁵ *Ibidem*, p. 239–243.

⁶ O mai lesnicioasă lectură a hărților se face prin numerotarea așezărilor „de drept valah” în conformitate cu tabelul de la p. 271–273, unde totuși satul „nr. 234. Jamma” va trebui corectat *Jamna*, de la care provine (?) patronimul românesc *Jemna*, dacă nu cumva chiar și cel din Călineștii lui Cuparencu: *Jamnowicz* – *Jaminowicz*.

⁷ Cf. L. Wyróstek, *Ród Dragów-Sasów na Wegrzech i Rusi Hakickiej*, în „Rocznik Polskiego Towarzystwa Her

pustie..., cu pășunile și cu râurile și cu bălțile și cu toate pescăriile și cu toate foloasele ce le poate avea, liber este să le vândă, liber este să le schimbe cu o egală valoare și cu cnezia-i liber, iar pentru aceasta cneazul are să slujească cu 3 arcași”⁸.

Istoricul polon identifică în Rutenia Roșie 305 așezări întemeiate după *ius valachicum*, pe care le putem confrunta cu satele înregistrate în ultima lucrare românească pe acest subiect a istoricului Ștefan Meteș⁹, unde satele sunt înșirate în ordine alfabetică pentru fiecare ținut : două în preajma Cracoviei, 112 în Sanok, 87 în Sambor, 17 în Halici, 72 în Przemysl, 21 în Belz, șase în Sabecz, șase în Lubacow, două în Biecki, 52 în Lvov, nouă în Chelm, cinci în Kaminonka, două în Grodek, unul în Lesajsl, trei în Luboml, 11 în Skala (Podoli), patru în Os’urecimski, trei în Zamech și două în Sandomir. Ceea ce dă un total de 418 așezări de drept valah, cu atestate începând cu 1330 și sfârșind pe la 1565, adică pe durata a două veacuri și jumătate.

Ius Valachicum în spațiul polonez arată că românii bejenari, plecați în alte țări spre a-și căuta spațiu de viață statornică sau temporară, nu sunt nomazi, nu sunt doar păstori, ci și păstori, agricultori și meseriași, așezați în ținuturi străine în virtutea unor legi care implică un contract între proprietarul pământului – rege, senior, biserică – și azilant, în termenii că pentru libertatea de a se așeza, de a cultiva terenul primit în stăpânire, satul sau „cnezia” cu *ius Valachicum* avea obligația, la vreme de război sau primejdie, de a trimite în armata regelui sau a seniorului un număr anume de oșteni. Un studiu cuprinzând recompensele acordate de regele Poloniei pentru fapte de vitejie unor luptători proveniți din așezări cu „drept valah” ar dovedi că dimensiunea războinică a colonizărilor românești infirmă aserțiunea „nomadismului” despre cei ajunși în Rutenia Roșie.

De altfel, în această privință, prof. Grzegorz Jawor trage concluzia hotărâtă: „Nu ne convinge de asemenea teza despre profilul strict păstoresc al așezărilor cercetate, de vreme ce atât în zonele lor de baștină, cât și în cele în care au migrat, românii reușeau în mod eficient să combine îndeletnicirile păstorești cu cele agricole. Această împletire a elementelor unei economii bazate pe creșterea animalelor cu agricultura este vizibilă în epoca studiată în aproape toate coloniile de drept valah”¹⁰. Între argumente, autorul studiului invocă prezența morilor și a pivelor, care sunt oriunde probe ale unei populații statornice, chiar și în cazul în care preponderentă ar fi creșterea animalelor.

De asemenea, cercetătorul polonez infirmă opinia „răspândită în literatura de specialitate” că bejenarii români ar fi urcat la altitudini mai mari, pentru că documentele din a doua jumătate a veacului al XIV-lea și prima jumătate din

⁸ *Acta grodzkie i ziemskie*, vol. VII, Lvov, 1868, p. 22, după Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX (cercetări de demografie istorică)*, București, Editura Științifică, 1971, p. 36.

⁹ Lucrarea citată sau ediția a II-a din 1977, în capitolul II, *Emigrări ale românilor din Transilvania în Polonia*, p. 25–43.

¹⁰ Grzegorz

următorul localizează așezări „destul de îndepărtate de zona montană”, în spațiu subcarpatic, unde se practica și agricultura și păstoritul. Pentru că, în chip firesc, nu întreg satul mergea cu oile la pășunat, ci doar cel mult 15–20 de bărbați, răspândiți prin câteva stâne diferite.

Dreptul valah se exercita asupra unei părți dintr-un sat, asupra unui sat întreg sau chiar două sate, cu statutul de *cnezie*, ori asupra mai multor sate apropiate, care formau o *craină*. Autorul diferențiază competențele *cneaz*-ului român de cele ale *sołtys*-ului german ori ale *tywun*-ului (*wataman*-ului) rutean și ajunge la concluzia că diferențele se estompează în timp. Astfel încât, începând cu secolul al XVI-lea, „așezările de drept valah își pierd complet individualitatea juridică, economică și etnică”, dar „urmele elementelor de drept valah, păstrate până în zilele noastre în sfera lingvistică și în cultura materială și spirituală” încă mai provoacă „discuții aprinse și... interpretări extrem de diferite” (p. 215).

Motive pentru care ar fi nevoie de studii monografice pentru câte un spațiu geografic distinct, precum se preconizează pentru voievodatul Cracoviei, în temeiul documentelor din tomurile *Słownik historyczno-geograficzne wojewódza krakowskiego w średniowieczu*, a căror editare se va încheia în curând.

După cum scrie istoricul român Victor Spinei, în prefața traducerii românești, „reverberația cercetărilor lui Grzegory Jawor a fost nesemnificativă” și e mare păcat, mai cu seamă pentru istoria Moldovei și pentru sugestiile pe care le poate da studiul istoricului polonez, și anume:

1. Monografia unui sat cu „drept valah” din Rutenia Roșie spre a se ști tradițiile păstrate de familiile românilor, ce cântece și povești au avut – în română?, în polonă?, în ucraineană? –, ce expresii idiomatice au folosit în limbajul cotidian, știut fiind faptul că rugăciunile și înjurăturile sunt cele mai statornice remanente din limba maternă, în condițiile bilingvismului.

Cântecul ucrainean despre oastea lui Ștefan Vodă s-ar putea să fie cules de la un *guslar* provenit dintr-un sat cu „drept valah”, unde amintirile voievodului moldav ar fi fost încă proaspete la anul 1571, când filologul Jan Blahoslav din Boemia, include în *Gramatica limbii cehe un Cântec slovenesc de la Veneția*, manuscrisul gramaticii tipărindu-se la Viena în 1857¹¹. Precizarea cântărețului ascultat de Jan Blahoslav (dacă nu cumva gramaticul ceh era chiar de origine valahă!) că este de loc din „Veneția” s-ar explica printr-un toponim de sorginte românească, dintr-un sat *Venecka* sau *Venata*, adică Vânăta sau Albastra din Rutenia Roșie.

Negreșit că a existat o sporadică dar fermă comunicare între cei bejeniți și cei rămași la baștină despre mersul traiului de zi cu zi într-o parte sau cealaltă, de vreme ce spațiul acesta din marginile celor două țări învecinate s-a transformat într-o adevărată „ecluză demografică”, pentru a prelua sugestia din romanul prozatorului român Radu Mareș¹². Fenomenul se cere aprofundat asupra istoriei interferente a

¹¹ Petru Caraman, *Vechiul cântec popular ucrainean despre Ștefan Voievod*, ediție îngrijită și cuvânt înainte de Ion H. Ciubotaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005.

¹² Radu M

popoarelor polon și român, care, de-a lungul timpului, s-au războit, s-au împăcat, s-au ajutat, fără nici o angoasă revanșardă, cu acte de solidaritate în fața dușmanului comun, cu fapte de bravură și sacrificiu, cu înțelegere și ospitalitate reciprocă. Ba chiar, asemenea ecumenism de durată între un popor slav și altul romanic, unul de confesiune romano-catolică și celălalt în tradiție ortodoxă, pare să fi fost motivul-princeps care i-a determinat pe naziștii germani și pe comuniștii sovietici să ștergă granița comună dintre Polonia și România. Pactul Ribbentrop-Molotov răvășea Europa în 23 august 1939, rășluind, înainte de toate, vecinătatea dintre poloni și români. Și nedreptatea a rămas în vigoare și după trei sferturi de veac!!!

2. Mulți români din satele cu „drept valah” se întorc în țara lor de baștină fie după trecerea celor douăzeci de ani de slobozenie – căci, întorcându-se în Moldova, ei primesc aici același „drept valah” în satele în care se așează și sunt scutiți de biruri vreme de alți douăzeci de ani, ceea ce oferă o perspectivă economică destul de promițătoare –, fie dintr-o pricină extra-economică precum un război mai de durată, o molimă, secetă sau alte calamități naturale.

Români din sate cu „drept valah” ar fi de bănuț și în numele unor familii ca *Andrievici* de la Dragomirna, *Bucevski* din Ilișești, *Bilețchi* de la Opișeni, *Golebiowski* de la Sucevița, *Cehovski* de la Sadova, *Coștiug* de la Capul Câmpului, ca să nu luăm în discuție decât vreo câteva cazuri bine cunoscute în Bucovina. O cercetare a patronimiei din satele poloneze cu „drept valah” și a împrejurărilor repatrierii unor bejenari ne-ar putea oferi date concrete. Căci, la Mănăstirea Sucevița, ctitoria Moviștilor pribegiți în Polonia, care era dependentă de Schitul cel Mare de la Maiana, în martie 1786, erau doar 25 de călugări veniți din Galiția, Ucraina (de la Schitul cel Mare), Polonia și Muntenia, 20 dintre ei vorbind doar rusește, trei moldovenește și rusește, Monah Nil Teodorovici, 72 de ani, din Muntenia, știind moldovenește, rusește și turcește, iar egumenul Areta Hugarovici de la Schitul cel Mare din Ucraina, moldovenește, rusește și latinește¹³.

3. Cel puțin o familie de români reveniți din Polonia ar trebui urmărită în ce așezări s-au bucurat de *ius Valachicum* în țara streină, întrucât „Io Mihai Racoviți voevod Bojiu milostiu, gospodari Zemli Moldavscoi”, în 7 iulie 1777, dă, în Iași, următorul zapis pentru Miron, fiul lui Vasili Cupariu: „Scriem domniea me la boieri și la toți slujitorii carii veți îmbla ori cu ce fel de slujbe a domniei mele la ținutul Cernăuților, facem știre tuturor pentru Miron, feciorul lui Vasile Cupariu, și cu frații lui carii, fiindu locul lor de cîtăva vreme înstreinat de la locurile sale în Țara Leșească și tãmplându-i-să moarte acolo, acum copiii trãgînd ca să viea în țară la moșia părintelui lor. Domniea me încă m-am milostivit și i-am ertat de toate dările și angheriile oricâte are eși pre alții în țara domniei mele, de toate să fie în pace și scutială, nimăruî nimic să nu de.

¹³ Dimitrie Dan, *Mănăstirea Sucevița*, cu anexe de documente ale Suceviței și Schitului celui Mare..., Bucureș

Așijdere m-am milostivit domniea me și pentru desetina de stupi și goștina de mascuri și de oi încă să fie în pace, să nu de nici să le ea nime cai de olac și să fie în pace și de podvozi și de altele de toate, la nimic nime să nu-i supere.

Așijderea m-am milostivit domniea me și pentru patru omeni ce ș-ar aduce ii din Țara Leșască, omeni streini, să nu fie de țară, încă să fie în pace și în scutievală, nimăruim nimic să nu de, ce numai să le fie pentru slujba casăi lor.

Pentru aceea toți dacă viți vede carte domniei mele, toi să aveți a vă feri de acei copii și de omenii lor, nime întru nimic să nu-i învăluiască, nici bucatele lor pentru alții să nu li să tragă, că cinie s-ar ispiti a le face ori cât de puțin val peste carte domniei mele, unii ca aceea trebuie să știe că vor fi de mare certare de la domniea me, într-alt chip n-a hi. Aceasta scriem.

U Ias I[et] 7225 iulie 7.

Io Mihai Răcoviță voievod¹⁴.

De la un fiu al pomenitului Vasile Cupariu, devenit proprietar al unei părți din satul Călinești de lângă Suceava, se trage numele satului Călineștii lui Cuparencu, în care s-a stabilit peste câțiva ani bărbatul Vasile Iaminovici – cu nevastă, mamă, nepot și mătușă –, angajat dascăl în biserica satului prin 1800 și..., și devenit, peste jumătate de veac, bunicul viitorului poet Mihail Eminescu.

Stilul expunerii, sobru, academic, al cercetătorului Grzegorz Jawor înlesnește înțelegerea problematicii economice și juridice din satele cu „drept valah” din Polonia medievală, urmând ca o abordare suplimentară să lămurească statutul bisericii ortodoxe din aceste așezări și libertatea religioasă de care s-au bucurat coloniștii români în acele ținuturi și timpuri.

Un cuvânt de cinstită apreciere trebuie grafiat și despre traducerea făcută de doamna prof. dr. Gabriela Gavril-Antonesei, șefa Lectoratului de limbă și literatură română de la Universitatea Jagiellonă din Cracovia, care a găsit echivalențe românești adecvate și oferă cititorului român și câteva glose pentru termeni administrativ-juridici, uzuali în Polonia medievală.

De asemenea, condițiile grafice în care Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași s-a îngrijit să apară acest volum sunt excelente și hărăzește autorului o frumoasă răsplată pentru efortul său asupra unui subiect de mare importanță pentru istoria românilor, ilustrând cum nu se poate mai limpede condițiile în care românul își caută un loc de trai mai lesnicios dar sub auspiciile unor legi drepte și statornice. La urma urmei, cartea prof. Grzegorz Jawor ar trebui premiată de Academia Română și înscrisă în lectura obligatorie a celor ce încearcă, de peste două decenii, să guverneze România, fără niciun strop de *ius Valachorum*...

Dar, trăind și-nnemurind, să sperăm că mintea românului de pe urmă se va învrednici și de urma strămoșilor...

¹⁴ Teodor Bălan, *Documente bucovinene*, VIII, nr. 164, p. 227–228. Originalul se află la Muzeul Bucovinei